

Богун І. Ю., магістрант спеціальності „Соціальна педагогіка”, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ)
Кубіцький С. О., кандидат педагогічних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ)

ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКА ПІД ВПЛИВОМ МАС-МЕДІА

Розглядаються проблеми впливу телеекрану на формування агресивної поведінки підлітків. Стверджується, що агресія на екрані у будь-якому прояві (фізична, опосередкована чи вербальна) знижує морально-етичний рівень особистості, провокує соціальну дезадаптацію, призводить до втрати духовної (психічної) рівноваги у підлітка та стимулює девіантну поведінку.

Ключові слова: відхилена поведінка, девіантна поведінка, агресія, агресивна поведінка.

Рассматриваются проблемы влияния телеэкрана на формирование агрессивного поведения подростков. Утверждается, что агрессия на экране в любом проявлении (физическом, посредственном или вербальном) снижает морально-этический уровень личности, провоцирует социальную дезадаптацию, приводит к утрате духовного (психического) равновесия у подростка и стимулирует отклоняющееся поведение.

Ключевые слова: отклоняющееся поведение, девиантное поведение, агрессия, агрессивное поведение.

The problems of influence of television screen are examined on forming of aggressive conduct of teenagers. It becomes firmly established that aggression on the screen in any display (physical, mediated or verbal) reduces the ethics level of personality morally, provokes social dezadaptaciyu, results in the loss of spiritual (psychical) equilibrium for a teenager and stimulates a deviantnu conduct.

Keywords: declined conduct, deviantna conduct, aggression, aggressive conduct.

Дестабілізація економіки, спад виробництва, зниження життєвого рівня в країні, руйнування старої системи цінностей і стереотипів, що регулювали відносини особи з суспільством, - все це хворобливо переживається населенням, відображаючись на його соціальному самопочутті. Соціальні кризові процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, негативно впливають на психологію людей, породжує тривожність і напруженість, озлобленість, жорстокість і насильство. Важкий економічний стан країни привів наше суспільство до серйозних труднощів і внутрішніх конфліктів, до значного збільшення рівня поширеності і різноманіття форм аморальних вчинків, злочинності й інших видів поведінки, що відхиляється. Статистика свідчить про зростання поведінки, що відхиляється, серед осіб різних соціальних і демографічних груп. Особливо важко в цей період прийшлося підліткам. Тривожним симптомом є зростання числа неповнолітніх з девіантною поведінкою, що виявляються в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення громадського порядку, хуліганство, вандалізм і ін.).

Аналіз психолого-літератури дозволив зробити висновок, про те що цій проблемі велику увагу приділяли такі науковці як І.Єрмаков, О.Зюбіна, Л.Сохань, М.Рижков, Е.Павлютенков, В.Крижко, Т.Титаренко, М.Степаненко, О.Дьяченко, Б.Рей, Г.Халаш та ін. О.В.Безпалько розглядає декілька чинників, що призводять до девіантної поведінки: біологічні, психічні, соціально-педагогічні, соціально-економічні, соціально-культурні. Ми вирішили зупинитися на аналізі такого чинника девіантної поведінки як соціально-культурний, який характеризується зниженням морально-етичного рівня населення, розширенням кримінальної субкультури, руйнуванням культурних цінностей, пропагуванням засобами масової інформації аморальних, агресивних стереотипів поведінки. Найпопулярнішим засобом передачі різноманітної інформації, у тому числі і агресивно-насильницької, є кіно та телебачення. Саме з'ясування зв'язку між агресією на телеекрані і формуванням девіантної поведінки школярів і є метою нашого дослідження.

У спеціальній літературі термін „відхилена поведінка” нерідко замінюється

синонімом „девіантна поведінка” (від лат. *deviatio* - відхилення) й означає стійку поведінку особистості, відхилену від найбільш важливих соціальних норм, яка завдає реальний збиток суспільству чи самій особистості.

Види девіантної поведінки різноманітні і класифікуються на основі таких критеріїв:

- вид порушеної поведінки;
- психологічні цілі поведінки та її мотивація;
- результат цієї поведінки та збиток, завданий нею;
- індивідуально-стильові характеристики поведінки.

Згідно даних критеріїв, ми виділяємо три основні групи відхиленої поведінки:

1) антисоціальна (делінквентна) поведінка. Така поведінка суперечить правовим нормам, загрожує соціальному порядку та добробуту оточуючих людей.

2) асоціальна поведінка, яка вважається відхиленою від виконання моральних норм та безпосередньо загрожує міжособистісним відносинам. Означена поведінка поширена серед дітей та підлітків і розглядається як агресивна поведінка з такими різновидами як брехня, втеча з дому, злочинство.

3) аутодеструктивна (саморуйнуюча) поведінка. Це поведінка, яка розглядається як відхилення від медичних та психологічних норм і загрожує цілісності та розвитку самої особистості. Видами аутодеструктивної поведінки є хімічна залежність, суїцидальна, фанатична, аутична поведінки, діяльність з ризиком для життя.

Знайомлячись з різними видами прояву девіантної поведінки, ми помітили, що ці форми відхиленої поведінки мають спільні ознаки вияву. Однією з таких ознак є деструктивність (руйнування). Як відомо, деструктивність, у свою чергу, тісно пов'язана з такою людською характеристикою як агресія. У психології під агресією розуміють прагнення, яке виявляється в реальній поведінці чи фантазуванні з метою підкорення собі інших або домінування над ними. Вчені зазначають, що агресія може бути позитивною, якщо вона служить життєвим інтересам та виживанню (відстоювання автономії, усунення джерела загрози чи страждання), так і негативною, спрямованою на задоволення агресивного потягу (підвищення самооцінки, руйнування

внутрішнього конфлікту, усунення перешкод на шляху до задоволення потреб). При цьому агресія може не усвідомлюватись її власником [4].

Історія людства довела, що агресія є невід'ємною частиною життя особистості та суспільства. Більш того, агресія наділена могутньою силою, що притягує та здатна заражати маси. А такі сучасні загальносуспільні засоби поширення інформації та культури як телебачення та кіно відіграють важливу роль в формуванні агресивної поведінки та схильності до насильства у суспільстві [3, с. 18-20].

Вивчення впливу екранного насильства на дітей та підлітків почалося разом з виникненням кінематографу. Цією проблемою займалися переважно зарубіжні вчені. У вітчизняній науці налічується незначний досвід подібних досліджень, як теоретичних так і практичних, що ще раз підкреслює актуальність нашої роботи.

Систематичне дослідження та наукове вивчення впливу демонстрації насильства на екрані було започатковане У.Шортом. В 1928 році Шорт, який посідав на той час пост директора Національного центру вивчення кіно, створив авторитетну дослідницьку групу з 19 психологів, педагогів і соціологів, котра на протязі чотирьох років (1929-1933) розробляла цю проблему. Результатом цієї роботи став висновок: на поведінку та ціннісні орієнтації дітей та підлітків кіно здійснює негативний вплив. З цією точкою зору частково не погоджувалась незначна кількість учених цього проекту (Г.Блумер, П.Хаузер), переконаних у тому, що демонстрація злочинності та насильства особливо відчутна тільки в тому середовищі, де послаблений вплив інститутів сім'ї, школи, церкви та сусідства.

Наступне значуще дослідження впливу інформації з елементами насильства на підростаюче покоління було проведено в 1955-1956 роках Х.Хіммельвейтом в 5-ти великих містах Англії. Вчений не виявив ні шкідливих, ні сприятливих наслідків демонстрації екранного насильства. До аналогічних висновків дійшли вчені США та Канади (У.Шрем, Дж.Лайл, Е.Паркер) в 1958-1960 роках. Згідно результатів їх досліджень встановлено: якщо у підлітка не спостерігається схильності до агресії, якщо в сім'ї ним опікуються та люблять, якщо він

комфортно почувається в групі однолітків, то імітація ним насильства чи правопорушення, побаченого на екрані, практично виключена.

Нова активність у дослідженні впливу екранного насильства виникла у 70-ті роки минулого століття. На той час Сполучені Штати Америки захопила хвиля правопорушень та насильства. У 1968 році була створена Національна комісія з вивчення причин насильства та його попередження, яка дійшла висновку, що перегляд фільмів з елементами насильства збільшує вірогідність агресивної поведінки. У 1969 році при Міністерстві охорони здоров'я США був створений Науково-консультативний комітет з метою більш детального аналізу впливу демонстрації насильства на суспільство. Висновок комісії шокував Америку: фактом став безпосередній зв'язок між насильством на екрані та насильством у житті, і компанії, що демонструють інформацію з елементами насильства, несуть відповідальність за асоціальні дії своїх глядачів, а особливо дітей та підлітків. У 1977 році трьома телекомпаніями США (ABS, NBS, CBS) було пред'явлено обвинувачення в «інтоксикації» через сцени насильства 15-річного мешканця Маямі, який убив 83-річну сусідку. Суд виніс рішення на користь телебачення. Хоча висновки комітету не вплинули на рішення суду, проте суспільний резонанс був сильний. І вже у 1980 році другий Науково-консультативний комітет, який проаналізував сотні досліджень констатував, що насильство на екрані призводить до насильства у реальному житті.

У 60-70 роки ХХ ст. соціальними психологами були розроблені нові оригінальні експериментальні програми з дослідження агресивної поведінки. З'явилась „машина агресії” С.Басса, експериментальні методи Г.Милграма, Дж.Тейлора, У.Динера, А.Бандури для дослідження чинників агресивної поведінки, на яку, як вважали вчені, найбільш впливало екранне насильство. З цією метою застосовувався весь арсенал психологічних методів: спостереження, аналіз документів, анкетування, тестування, природні та лабораторні експерименти.

Найбільш поширеним методом вивчення впливу інформації, яка містить

елементи насильства, стало спостереження за поведінкою піддослідного в контролюючих лабораторних умовах. Досліди, проведені цим методом показали, що після перегляду епізодів з елементами насильства (погоні, стрілянини, бійки) піддослідні починали імітувати побачене, їх агресія ставала направленою на однолітків, що провокувало збільшення кількості бійок серед дітей, агресивність у грі; думки дітей, нав'язні побаченими сценами, стають більш агресивними [1, с. 7-9].

Сучасні дослідження проблеми екранної агресії свідчать про те, що саме завдяки своїй здатності оперувати водночас і звуком, і зображенням, телебачення вигідно відрізняється від радіо та преси. Тому не дивно, що діти, а особливо підлітки, багато часу приділяють „спілкуванню” з телевізором. Так, наприклад: польський підліток дивиться телевізор 2-4 години на добу, у вихідні – до 5 годин. У США телевізору діти присвячують більше часу, ніж навчанню. У Швеції учні впродовж 10 років навчання проводять 18 тисяч годин перед телевізором (на 3 тисячі годин більше, ніж у школі). Така ж ситуація у Франції та Італії. Щодо вітчизняного підлітка, то він проводить біля телевізора 3-5 годин на добу, а в вихідні - до 6 годин. Як бачимо з наведених даних, телебачення все активніше втручається в часовий режим школяра. Воно звужує час спілкування з однолітками, заняття спортом, перебування на свіжому повітрі, сну, а отже, зменшує шанси на повноцінний фізичний та розумовий розвиток учня.

Однією з переваг телебачення серед чинників впливу на дитину є його багатозмістовність. Широкий спектр програм надає дитині можливість поповнити свої знання з різних сфер життя, розвинути його моральність, збагатити соціальний досвід. Для сучасної дитини телевізор став своєрідним засобом необмеженої загальної культури і тут особливої ваги набуває зміст того, що відбувається на телеекрані. Кількість і різноманітність передач та фільмів, що транслюються по українському телебаченню, необмежена у тематиці та жанрі: від мультиплікаційних фільмів до фільмів жаху, трилерів; до речі, час транслювання останніх може бути будь-який [3, с. 350].

Питання педагогіки

Сьогодні на вітчизняного глядача хлинув потік всілякої багатопланової інформації і не завжди якісного гатунку. Свобода слова та злам стереотипів старого телебачення відкрили двері впровадженню на телебаченні як іноземних, так і (наслідуючи їх) вітчизняних фільмів, серіалів, передач та мультфільмів з елементами насильства, громадського безладу, сцен погроз та знущань. Як не дивно, але елементи агресії містить ціла низка популярних серед дітей мультиплікаційних фільмів, таких як „Том і Джері”, „Рокове життя”, „Справжні монстри”, „Кіт-пес” та інші. Здебільшого, ці фільми досить безглузкого змісту, не пояснюють дитині справжніх реалій життя, руйнують дитячу свідомість, заводять у світ вигаданих законів життя.

В останні часи збільшилась кількість телепрограм з елементами опосередкованої агресії, яка часто застосовується в ігрових шоу („Останній герой”, „12 негреньт”). Значна кількість так званих ток-шоу є яскравими виразниками вербальної агресії („Вікна”, „Дівочі сльози”, „Заборонена зона” тощо). Ці передачі вельми популярні серед глядачів віком від 11 до 50 років. Наглядним „популяризатором” агресії на екрані є серіали; вони розмаїті за змістом та сюжетом. Як не дивно, але найпопулярнішими серед глядацької аудиторії є ті, де поширене фізичне

насильство („Бригада”, „Бандитський Петербург”, „Клітка”, „Агент національної безпеки”). На сучасному телеекрані демонструється багато фільмів, в яких акцентується увага глядача на агресивній поведінці героїв. Дослідники зафіксували такий факт, як зменшення у глядачів симпатії жертвам агресії після перегляду двох-трьох „фільмів-м’ясорубок”.

У ході вивчення проблеми впливу телеекрану на формування агресивної поведінки підлітків було встановлено, що український глядач на своєму телеекрані бачить сцени агресії в середньому кожні 6 хвилин, а в період з 19.00 до 23.00, коли біля екрану збирається найбільша глядацька аудиторія, цей умовний інтервал скорочується до 12 хвилин [3, с. 351].

Для визначення кількості агресивної інформації на телеекрані нами були проаналізовані програми за січень 2010 року п’ятих провідних каналів українського телебачення (1+1, ICTV, Новий канал, Інтер, ТРК „Україна”). Результати аналізу показали, що кількість запропонованої глядачеві телевізійної продукції, яка містить елементи агресії, склала 35% (фільми, серіали, телепередачі). Можна зробити висновок, що на наших телеекранах достатньо „потенційного” матеріалу для стимулювання агресивної поведінки у глядача-підлітка (табл.1).

Таблиця 1.

Види агресивних дій на ТБ (дані у відсотках)

Види агресії	УТ-1	1+1	Інтер	ICTV	СТБ
Фізична агресія, у т.ч.:	16,4	17,0	10,8	21,1	28,4
- вбивство	3,4	4,4	2,2	5,8	3,5
- побиття	9,4	7,8	5,2	8,1	10,3
- сексуальне насильство	2,3	2,4	1,6	5,8	8,9
- аутоагресія	0	0,5	0,2	0,5	1,0
- інші види	1,3	1,9	1,6	0,9	4,7
Непряма агресія, у т.ч.:	38,8	39,5	40,8	43,8	35,0
- плітки, що ганьблять	10,0	10,6	8,4	17,2	7,4
- злісні жарти	6,4	8,5	3,4	4,1	4,2
- прояв люті	12,4	8,1	12,2	17,1	14,8
- матеріальний збиток	2,9	1,9	1,8	0,5	2,6
- інші види	7,1	10,4	15,0	4,9	6,0
Вербальна агресія, у т.ч.:	44,8	43,5	48,4	35,1	36,6
- образа	19,4	21,5	27,4	19,0	23,1
- погроза	22,9	14,2	19,6	14,8	10,0
- інші види	2,5	7,8	1,4	1,3	2,5

Дослідники різних країн засвідчують закономірність зв'язку між переглядом насильства по телебаченню та наступною поведінкою дитини. Вони також єдині в думці, що вплив телебачення на кожну дитину не однаковий і залежить від віку, рівня вихованості, морального розвитку, популярності серед однолітків, індивідуальної здатності порівнювати себе з героями на екрані. Для підлітків демонстрація агресивної поведінки є елементом сили і мужності, «справжньої чоловічності», утвердження себе як дорослої людини і прагнення до дорослості. Майже все, що відбувається на екрані, вони вважають еталоном поведінки і широко застосовують у своєму мікросередовищі, тобто, телеекран з його елементами насильства відіграє активізуючу роль у формуванні підліткової агресивності. Дослідження В.І.Ролінського засвідчують, що рівень злочинності в тій чи іншій країні зростає через 10-15 років після появи в ній телебачення з елементами насильства та агресії [5, с.351].

Отже, можна зробити висновок, що агресія на екрані у будь-якому прояві (фізична, опосередкована чи вербальна) знижує морально-етичний рівень особистості, провокує соціальну дезадаптацію, призводить до втрати духовної (психічної) рівноваги у підлітка та стимулює девіантну поведінку.

Зупинимось на розгляді художнього фільму як виду кіномистецтва з його дидактичними можливостями. Художній фільм, що представляє ігрове кіно, завжди знаходився у центрі сфери кіномистецтва. Його мета - моделювати на екрані образний світ подій, людей, речей і дати глядачу таке відчуття, щоб він, поринаючи в нього, як у світ реальний, не забував би, що це не життєва, а екранна реальність.

Головна специфічна функція художнього фільму - виховання почуттів. Побічні - розважальна, комунікативна, інформативна і пізнавальна. Весь ансамбль функцій розрахований на виховання „розумних емоцій”, соціальних за наповненням та художніх за характером їх впливу на людину.

Однією з головних рис художнього кінотвору, що впливає на людину, є його сучасність. Матеріалом сучасного кіномистецтва може стати дійсність,

віддалена на будь-яку часову дистанцію, процеси, що давно завершилися, але співзвучні сучасності проблематикою, естетичними та етичними цінностями. Виховні можливості цього виду мистецтва носять об'єктивний характер, що випливає з його природи. Він має свої специфічні якості, такі як: поліфункціональність, документальність, динамічність та особлива напруженість мислення, а також образність мови, що передбачає його естетико-виховний потенціал.

Художнє кіно, взагалі, здатне формувати широкий спектр соціальних та духовних потреб, служити своєрідною соціальною школою. Ось чому, як вид екранного мистецтва, воно стало сьогодні одним із головних заходів у системі соціального виховання. Кінематографісти іноді самі стають психологами-дослідниками.

Особливу увагу підлітків привертають до себе фільми жахів, що подібні до колись популярного жанру „готичного роману” або „роману жахів”. Але якщо готичні романи зберігали виховне, дидактичне призначення (герой переживає багато жахів, визнає свою помилку, виправляється або карається), то фільми жаху позбавлені цієї риси. Завдання цих фільмів – внести в буденне життя щось незвичайне, надприродне, жахливе. Біля 80% підлітків на запитання „Чи ти любиш фільми жахів?” відповіло ствердно. Така висока популярність фільмів жаху і їх вплив на незрілу психіку дитини непокоїть громадськість. Учені, педагоги, батьки можуть вчасно допомогти дітям правильно відрізнити події, що відбуваються на екрані від тих подій, які мають місце в реальному житті. Доцільно пояснити дітям, що акт насильства інсценовано, використано спецефекти, що в реальному житті жертва насильства набагато довше загоюють рани, ніж герої телевізійного насильства. Дитина, що звикає до сцен насильства, убивств на екрані, схильна вирости менш чутливою до чужого болю, більше цинічною, жорстокою й агресивною. В дитині потрібно виховувати здатність самостійного і критичного погляду на оточуючих людей і екранних героїв [5, с. 353].

У підлітковому віці діти мають схильність до наслідування поведінки, вчинків їх кумирів, як реально існуючих, так і екранних. Це пов'язано, передусім, з

Питання педагогіки

характером „перехідного” віку. У цей період змінюється фізіологія дитини, її світобачення, світовідчуття, інтереси, духовні цінності, ідеали, відносини з суспільством, рідними та друзями. З’являється психічна нестабільність, під час якої формується своєрідна порожнина в різних сферах розвитку підлітка. Ці прогалини потрібно заповнити різними мотивами та ідеями, джерелами яких успішно можуть бути телебачення та кіно. Підліток заповнює прогалини в сферах розвитку переглядом фільмів і копіюванню поведінки, вчинків його екранного кумира в

ідентичній ситуації свого власного життя. Небезпека для дитини полягає ще й у тому, що прагнучи віддалитися від реальності, вона може штучним шляхом змінити свій психічний стан, що дає їй ілюзію безпеки, психічної рівноваги. Таким чином, дитина створює „сприятливі” умови для виникнення різних форм девіантної поведінки [2, с. 7].

Отже, можемо дійти висновку, що телебачення є одним із впливових джерел формування підліткової агресивності. Подальшого вивчення потребує роль телебачення та кіно у формуванні різних форм поведінки підростаючої особистості.

Література

1. Допира А.И. Воздействие экранного насилия на подрастающее поколение: история социально-психологических исследований / А.И. Допира // Практична психологія та соціальна робота: Науково-практичний та освітньо-методичний журнал. - № 8, 2000. - С. 7-9.
2. Здіорук С.І. Психологічне обґрунтування використання ЗМІ та різних видів рекламної продукції з метою профілактики нарко-, токсикоманії та алкоголізму / С.І. Здіорук // Практична психологія та соціальна робота: Науково-практичний та освітньо-методичний журнал. - № 10, 2005. - С. 7.
3. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В. Змановская. - М.: Издательский центр «Академия», 2003. - 288с.
4. Оржеховська В.М. Духовність і здоров'я / В.М. Оржеховська. – К.: ПП „МЕДИАНА”, 2007. – 168с.
5. Ролінський В.І. Агресивність на телеекрані та проблеми неповнолітніх / В.І. Ролінський // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. - Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ, 2005. - Кн.1. – 363 с.
6. Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей: Навч.-метод. посібник / Т.Є. Федорченко. – К.: ТОВ „ХІК”, 2003. – 128с.